

VERGİ AHLAKI VE KAYIT DIŞI EKONOMİ İLİŞKİSİ: OECD ÜLKELERİ ÖZELİNDE BİR İNCELEME

Ulvi SANDALCI

Arş. Grv.,Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, ulvi.sandalci@dpu.edu.tr

İnci SANDALCI

Arş. Grv., Dumlupınar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, inci.agacan@dpu.edu.tr

ÖZET

Kayıt dışı ekonomiye neden olan birçok etmen bulunmaktadır. Bunların başında sosyo-psikolojik faktörler gelmektedir. Sosyo-psikolojik faktörler kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin nedenlerini açıklarken birçok değişkenden yararlanmaktadır. Bu değişkenlerden biri de bireylerin vergiye gönüllü uyumunu artıran vergi ahlakıdır. Vergi ahlakı yüksek toplumlarda ekonomik faaliyetler tam ve doğru olarak hesaplanmakta, bu faaliyetler sonucu ortaya çıkan vergisel yükümlülükler zamanında yerine getirilmektedir.

Vergi ahlakı-kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelediğimiz çalışmada, öncelikli olarak vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi düzeyi tablolar yardımıyla incelenmiştir. Verilerine ulaşabildiğimiz 21 OECD ülkesini incelediğimiz çalışmada ülkelerin vergi ahlak düzeyleri ile kayıt dışı ekonomi boyutları karşılaştırılmış ve vergi ahlakı yüksek toplumlarda kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin düşük çıktığı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi, Vergi Ahlakı, Kayıt Dışı Ekonomi

THE RELATIONSHIP BETWEEN TAX MORALE AND INFORMAL ECONOMY: OVERVIEW OF OECD COUNTRIES

ABSTRACT

There are many factors that cause informal economy. At the beginning of these, there are socio-psychological factors. Socio-psychological factors use many variables, explaining the reasons for informal economic activity. One of these variables is tax morale that increase the voluntary compliance of individuals. In societies that it has high tax morale economic activities are calculated as complete and accurate, tax liabilities that have occurred as a result of these activities is fulfilled on time.

In the study in which we have examined the relationship between tax morale and informal economy, tax morale and informal economy level were primarily examined through the tables. In the study in which we have examined 21 OECD countries where we can access the data have been compared tax moral levels and informal economy dimensions of countries and it were deduced that in societies that it has high tax morale are low informal economy.

Keywords: Tax, Tax morale, Informal economy

1. Giriş

Kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörlerin genelde ekonomik olduğu kanısına karşın son dönemde yapılan çalışmalara baktığımızda sosyal-psikolojik faktörlerin de kayıt dışı ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin başında da vergi ahlakı gelmektedir. Yapılan ampirik çalışmalarda vergi ahlak düzeyi yüksek toplumlarda kayıt dışı ekonomi oranının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Benzer şekilde ülkedeki kayıt dışı oranının düşük olması kişilerin vergi ahlak düzeyini artırmaktadır. Dolayısıyla vergi ahlakı ve kayıt dışılık kavramı birbirini etkilemektedir. Nitekim son dönemde bu iki değişkenin birbirlerine olan etkilerine yönelik çalışma sayısı artmaya başlamıştır.

Çalışmamızın ilk bölümünde öncelikli olarak vergi ahlakı kavramı tanımına yer verilmiş ve vergi ahlakını belirleyen faktörlere değinilmiştir. İkinci bölümde kayıt dışı ekonominin tanımı yapılarak nedenleri ve unsurları araştırılmıştır. Üçüncü bölümde ise verilerine ulaşabildiğimiz 21 OECD ülkesinin ve özelde Türkiye'nin yıllar itibariyle kayıt dışı ekonomi boyutu ve vergi ahlak düzeyleri araştırılmış, okuyucuya tablolar aracılığıyla sunulmuştur. Nihai bölüm olan dördüncü bölümde kayıt dışı ekonomik faaliyetler ile vergi ahlak düzeyi arasındaki ilişki hem teorik olarak hem de tablolar yardımıyla ulusal ve uluslararası boyutta analiz edilmiş ve bir takım yargılara ulaşılmıştır.

2. Vergi Ahlakı Kavramı ve Belirleyicileri

Günümüzde vergi ahlakı, genel ahlak anlayışından farklı olmak üzere mükelleflerin vergi kanunlarına aykırı olan tüm davranışlarını bir toplumsal beceri olarak tanımlanmaktadır. Bunun çok çeşitli psikolojik nedenleri vardır: İlk olarak verginin mecburi olma özelliği vergi kaçakçılığı sonucu hiç kimsenin zarara uğramadığı izlenimini oluşturmaktadır. İkinci olarak ise, vergi mükelleflerinin, vergiler ile karşılanan kamu harcamalarının verimliliği ve etkinliği konusundaki inançları tam değildir. Bundan dolayı, çağdaş psikolojide yer alan şekliyle, vergisel yükümlük ile bireyin genel ahlakı arasında hiç ya da pek az ilişki olduğu için, günlük hayatta devamlı vergi tepkileriyle karşılaşmaktadır (Turhan, 1998: 199).

Vergi ahlakı, gelir elde eden bireylerin vergisel yükümlülüklerini vergi kanunlarına uygun zamanda yerine getirmeleri konusundaki davranışları ile inanç ve değer yargılarıdır (Seyidoğlu, 1992: 949). Diğer bir deyişle mükelleflerin vergisel yükümlülüklerini ifa etmedeki içsel bir güdü olarak ifade edilebilir (Torgler, 2003: 4). Buradaki içsel güdüden maksat hiçbir baskı ve zorlama olmadan mükelleflerin vergilerini gönüllü bir şekilde ödemeleri anlaşılmalıdır (Aktan, 2006: 15).

Vergi ahlakı, yükümlülerin vergilerini ödemek için gösterdikleri isteklilik veya ahlaki görev bilincidir. Bunun yanı sıra vergi ahlakı vergi kaçırma dolayısıyla hissedilen pişmanlık yada suçluluk duygusuyla da yakından ilişkilidir. Eğer bir vergi mükellefinin hissettiği pişmanlık veya suçluluk duygusu yüksek ise ister kadın olsun ister erken vergi ödeme konusunda daha istekli davranacaktır (Torgler, 2005: 526).

Vergi ahlakı bireylerin vergiye karşı tutumlarını ölçer vergi kaçırma olduğu gibi onların davranışlarını ölçmez. Yani vergi ahlakı vergi kaçırma veya kayıt dışı ekonominin boyutu gibi bir sonuç değişken vermez. Bundan dolayı vergi ahlakı vergisel görevleri yerine getirme konusunda ahlaki bir zorunluluk veya topluma hizmet etme görevi olarak da ifade edilebilir (Torgler, 2004: 5).

Vergi ahlakı somut bir kavram olmadığı için araştırılması ve ölçülmesinde çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır. Vergi yüklenicilerinin uygulanan vergi karışımında göstermiş oldukları içsel güdünün ortaya çıkarılması kolay değildir. Rasyonel mükellefler vergi karşısında ahlaki olmayan davranışlarda bulduklarını ifade etmekten çekineceklerdir. Bu nedenle vergi ahlakını belirlemek için yapılan çalışmaların daha bir titizlikle yapılması gerekmektedir (Tosuner ve Demir, 2008: 355-373).

İnsanlar vergi ile ilgili kararlar alırken temelde ekonomik, psikolojik ve sosyolojik nedenleri göz önünde tutmaktadırlar. Vergi ahlakı da bu nedenlerdendir. Vergi ahlakının mükelleflerin vergilemeye bakışını etkilediği gibi vergi ahlakını da etkileyen birçok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin bir kısmı bireysel bir kısmı ise çevresel faktörlerden oluşmaktadır. Bireysel faktörler gelir düzeyi, diğer mükelleflerin tutumları, devlete duyulan bağlılık ve güven, siyasal iktidara karşı bakış açısı, dini inanç, yaş, cinsiyet, aile ölçeği, medeni durum, eğitim düzeyi, ırksal özellikler, yükümlünün mesleği ve mükelleflerin kamu harcamaları üzerindeki düşünceleri olarak sayılabilmektedir. Çevresel faktörler ise vergi afları, vergi sisteminin karmaşıklığı ve mevzuatın sık sık değiştirilmesi, vergi idaresinin etkinliği, vergi denetim ve cezaların etkinliği, vergi oranlarının etkisi şeklinde sıralanabilmektedir (Organ ve Yegen, 2013: 244).

3. Kayıt Dışı Ekonominin Tanımı ve Unsurları

1960'lardan itibaren "kayıt dışı ekonomi" kavramı başta batılı devletler olmak üzere tüm dünyada çeşitli adlar altında kullanılmaya başlanmıştır. Kayıt dışı ekonomi kavramı her ekonomide farklı biçimlerde ortaya çıkmakta ve farklı adlarla anılmaktadır (Önder, 2001: 241). Bundan dolayıdır ki kayıt dışı ekonomiyi tanımlamada güçlüklerle karşılaşmaktadır.

Kayıt dışı ekonominin tanımıyla ilgili olarak ise tek bir tanımlama mevcut değildir. Ancak literatüre baktığımızda kayıt dışı ekonominin tanımlanmasıyla ilgili genel

kabul görmüş iki yaklaşım bulunmaktadır. İlk yaklaşım, kayıt dışı olan faaliyetleri, çok basite indirgeyerek kayıtlı olmayan ekonomik faaliyetlerin tümü olarak ele alır. İkinci yaklaşım ise kayıt dışı ekonomiyi, kayıt dışı faaliyetin özelliğine göre ele alıp tanımlamaktadır. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi tanımlamaları kapsamına dahil olan bir çok unsur değişken olmaktadır (Çetintaş, 2003: 4). Tablo 1’de kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin kanuni-kanundışı ile parasal ve parasal olmayan işlemler şeklinde sınıflandırılması verilmiştir.

Tablo 1: Kayıt Dışı Ekonomik Faaliyetlerin Sınıflandırılması

Faaliyet Türü	Parasal İşlemler		Parasal Olmayan İşlemler	
Kanundışı faaliyetler	Çalıntı malların alım-satımı; uyuşturucu madde üretilmesi veya satılması; fuhuş; kumar; kaçakçılık ve dolandırıcılık		Uyuşturucu, çalıntı mal, kaçakçılık malı vs. takası; şahsi tüketim amacıyla uyuşturucu imal edilmesi veya üretilmesi ; şahsi kullanım amacıyla hırsızlık.	
	Vergi kaçırma	Vergiden kaçınma	Vergi kaçırma	Vergiden kaçınma
Kanuni Faaliyetler	Bildirilmeyen her türlü kazanç.	Çalışanlara vergiden muaf olarak yapılan ödemeler	Kanunî mal ve hizmetlerin takas edilmesi	bireysel veya başkalarına yardım amacıyla gerçekleştirilen fiiller

Kaynak: Lippert and Walker (1997: 5)

Kayıt dışılık denildiğinde; çalınmış, gizlenmiş mal ya da uyuşturucu ticareti, kumar, kara para, sahtecilik, vergi matrahını olduğundan daha düşük göstermek amacıyla yasal olmayan faaliyetler işlemek ile birlikte aynı zamanda piyasaya çıkmayan, evlerde ailelerin kendi yaptıkları faaliyetler sonucu gelir getirici faaliyetlerde bulunmaları, ek işte çalışma, mal ve hizmet takasları, çeşitli adlar altında çalışanlara vergiye tabi olmaksızın yapılan ödemeler gibi yasal faaliyetler de kayıt dışılığın kapsamına girmektedir (Kızılot ve Çomaklı, 2004:1).

Genel olarak kayıt dışı ekonomiyi tanımlamak gerekirse, gayri safi milli geliri hesaplarken kullanılan istatistiksel olarak tahmin olunamayan, ancak gelir ortaya çıkarıcı ekonomik faaliyetlerin bütünü olarak tanımlayabiliriz (Derdiyok, 1993: 54). Kayıt dışı ekonomi kavramı geniş bir alanı içerdiğinden ortaya çıkan farklı tanımlar farklı adlandırmalar meydana getirmiştir. Ortaya çıkan her bir kavram kayıt dışı ekonominin başka bir boyutunu açıklamaktadır (Önder, 2012: 7).

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasındaki temel nedenleri dört grupta inceleyebiliriz (Sugözü, 2008: 173):

- Ekonomik ve mali nedenler; Mükelleflerde oluşan vergi yükünün yüksek olması, enflasyon, ekonomik istikrarsızlık ve krizler, küçük işletmelerin sayısının fazla olması ve kurumsallaşmanın yetersiz oluşu , ekonomide tarım sektörünün ağırlıklı olması ve e-ticaretin yaygınlaşmasının yarattığı yasal boşluk.
- İdari ve hukuki nedenler; Mevzuat yapısının karmaşık olması ve sık sık değiştirilmesi, vergi afları ve muafiyet ve istisnalar, yolsuzluk ve rüşvet, vergi denetimlerinin yetersizliği, muhasebecilik ve mali müşavirlik hizmetlerinin yetersizliği, kurumlar arası iletişim yetersizliği, vergi idaresinin etkinsizliği ve hantal bürokrasi.
- Sosyal ve psikolojik nedenler; Bireylerde oluşan güvensizlik algısı ve yetersiz bilinç, idareye karşı koyma dürtüsü, yardım programlarından yararlanma, kırdan kente göç ve nüfus gibi demografik faktörlerdeki yetersizlikler sayılabilir.
- Siyasal nedenler; Kayıt dışı ekonomi olgusunu incelediğimizde iki açıdan önemli bir olguya sahip olduğu ortaya çıkar. İlk olarak, ekonomik faaliyetlerin bir kısmı resmi kayıtlara girmediğinden dolayı ekonominin gerçek büyüklüğünü görmek imkansız olmaktadır. dolayısıyla kayıtdışılığın gerçek büyüklüğü bilinmeden işsizlik oranı, kamu kesiminin büyüklüğü, enflasyon gibi temel göstergeleri tam olarak saptamak olası değildir. Buna bağlı olarak da ekonomik sorunlara ve istikrarsızlıklar sonucu ortaya çıkan krizlere doğru teşhis koymak ve uygulamak olası değildir (Tecim, 2008: 7).

Sosyal ve psikolojik nedenler arasında vergi ahlakına da değinmek yerinde olacaktır. Vergi ahlakı, kayıt dışı ekonominin ortaya çıkması noktasında önemli bir neden olarak karşımıza çıkmaktadır. Uygulamada yapılan çeşitli ampirik çalışmalara baktığımızda vergi ahlakının kayıt dışı ekonomiyi önlemede önemli bir rolü olduğu görülmektedir (Şahin, 2009: 105). Nitekim vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi çalışmalarında ulaşılan sonuçlara göre vergi ahlakı yüksek toplumlarda kayıt dışı ekonominin düştüğü görülmektedir. Bu da vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasında önemli bir etkileşimin olduğunu göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomiyi önlemeye yönelik politikaları da dört ana başlık altında inceleyecek olursak (Sugözü, 2008: 173-174):

- Ekonomik ve mali anlamda politikalar; faizlerin düşürülmesi, vergi mevzuatının daha açık ve anlaşılır olmasına yönelik düzenlemeler yapılması, vergi yükünün azaltılması ve dağıtımında adaletin sağlanması, toplam vergi gelirleri içindeki daha adil olan dolaysız vergilerin payının artırılması, istihdam üzerindeki vergi ve prim baskısının azaltılması, vergi denetimlerinin düzenli hale getirilmesi ve vergi affı ve vergi istisnalarının kontrol altına alınması.
- Hukuki ve idari anlamdaki politikalar; vergi mevzuatının sık sık değiştirilmesine imkan vermeyecek düzenlemeler yapılması, kurumlar arası iletişim ağının artırılması ve e-ticaret ile ilgili yasal mali önlemlerin alınması.

- Sosyal politikalar; topluma vergi bilinç ve ahlakının kazandırılması ve bu yönde eğitim gibi çalışmaların yapılması, bireylerin vergiye uyumunun artırılmasına yönelik çalışmalar yapılması ve devletin saygınlığının tesis edilmesi.
- Siyasi politikalar ise; siyasal istikrarsızlığın önlenmesi ve siyasal iktidarın kendine güveni tesisi etmesi olarak sıralanabilir (Sugözü, 2008: 173-174).

4. Vergi Ahlakı ve Kayıt Dışı Ekonomi İlişkisi

Kayıt dışı ekonomiye yol açan faktörlerin genelde ekonomik olduğu kanısına karşın son dönemde yapılan çalışmalara baktığımızda sosyal-psikolojik faktörlerin de kayıt dışı ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Bu faktörlerin başında da vergi ahlakı gelmektedir. Yapılan ampirik çalışmalarda vergi ahlak düzeyi yüksek toplumlarda kayıt dışı ekonomi oranının düşük olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Van Eck ve Kazemier, (1988); Körner vd. (2006); Feld ve Larsen (2005, 2009)). Benzer şekilde ülkedeki kayıt dışı oranının düşük olması kişilerin vergi ahlak düzeyini artırmaktadır. Dolayısıyla vergi ahlakı ve kayıt dışılık kavramı birbirini etkilemektedir. Nitekim son dönemde bu iki değişkenin birbirlerine olan etkilerine yönelik çalışma sayısı artmaya başlamıştır.

Vergi ahlak düzeyi ile kayıt dışı ekonomi hacmi arasında negatif bir ilişki gözükmemektedir. Vergi ahlak düzeyi düşük olan ülkeler daha yüksek bir kayıt dışı ekonomi oranıyla karşılaşmaktadırlar. Toplumunu oluşturan bireylerin vergi ahlak düzeyi ve toplumdaki sosyal kurallar, kayıt dışı ekonomiyi etkilemekte ve mükellefleri kayıt dışı faaliyetlere yönelme olasılığını azaltmaktadır (Torgler and Schneider, 2009: 239-241).

Vergi ahlakı ve kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi inceleyen iki ana yaklaşım mevcuttur. Birincisi, ekonomik suç yaklaşımında temellendirilen standart ekonomik yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre kişiler kayıt dışı ekonomiye yönelip yönelmeme tercihlerinde, denetim oranı, vergi oranı ve yakalanma riski gibi faktörleri göz önünde tutarlar. İkincisi yaklaşım ise, vergi uyumu literatüründe davranışsal yaklaşımı temel alan gruptur. Bu yaklaşıma göre ise, vergi denetim ve ceza oranları çok düşük olmasına karşın bireylerin kayıt dışı faaliyetlere yönelme eğilimi standart ekonomik yaklaşımın aksine çok yüksek değildir. Buradan çıkaracağımız sonuca göre kayıtdışı ekonomiyi sadece beklenen fayda maksimizasyonu yaklaşımı ile değil bununla birlikte sosyo-ekonomik birçok faktörü içinde bulunduran davranışsal yaklaşım ile de değerlendirmek gerekecektir (Şahin, 2009:106).

- Ekonomik Yaklaşım: Rasyonel Tercihler Teorisi
Rasyonel tercihler (rational choice) teorisinin temelinde “homo economicus” anlayışı yatmaktadır. Bu yaklaşıma göre, insan doğası gereği faaliyette bulunurken faydasını

en yükseğe çıkarmak ve içsel maliyetini oldukça düşük tutacak karar ve tercihlere yönelir. Bununla bağlantılı olarak bireyler kayıt dışı ekonomiye neden olan vergi kaçırma yönelik tutum ve davranış sergilerler. Bu yaklaşım literatürde “Allingham & Sandmo (1972) modeli”, “caydırma modeli” (deterrence model) ya da “beklenen fayda teorisi” (expected utility theory) olarak ifade edilmektedir (Aktan, 2012: 15).

Rasyonel tercih teorisine göre bireylerin vergiye gönüllü bir şekilde uyum (voluntary compliance) sağlamasını belirleyen faktörler temel olarak yakalanma ve cezalandırılma riski ihtimalinin yüksekliği ile korkudur. Diğer bir deyişle bireyin gönüllü uyumunu sağlayacak ve böylece kayıt dışılığı azaltacak etmenler etkin vergi denetimi, cezaların caydırıcı etkisi vb. faktörlerdir. Allingham & Sandmo (1972) modeline göre, vergi kaçakçılığı (tax evasion) ve bunun sonucunda oluşan vergi dışı piyasa ekonomisi ile yakalanma riski (risk aversion) arasında güçlü bir ilişki vardır (Aktan, 2006: 126).

Bu yaklaşımın temel aldığı esaslara göre ahlaki değerler, sosyal normlar ve diğer psikolojik faktörler bireylerin vergi kaçırma eğilimleri üzerinde etkisi yoktur (Bayraklı vd., 2004: 205). Bundan dolayı da kayıt dışı ekonomi üzerinde vergi ahlakının bir etkisi bulunmamaktadır. Bu yaklaşım ahlaki değerleri değerlemeye katmadığından vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasında bir etkileşim yoktur.

Vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışan bu yaklaşımın gerçeği yansıtmadığı gelişmiş ülkelerin vergi sistemlerini inceleyerek açıklanabilir. Bu ülkelerde fayda maliyet analizi yapıldığında ortaya çıkan vergi kaçakçılığı ve bunun sonucunda oluşan vergi dışı piyasa ekonomisi tahminleri o ülkede bulunan gerçek oranlardan çok daha fazla çıktığı görülmektedir (Bayraklı vd., 2004: 205).

Allingham&Sandmo modelinin gerçekçi kabul edilmemesinin bir diğer nedeni de, kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunmanın psikolojik maliyetine değinmemesidir. Yapılan araştırmalara göre kayıt dışı ekonomide bulunmanın maliyeti yararından daha fazla olmasına rağmen bazı mükellefler etik ve ahlaki faktörlerden dolayı kayıt dışı ekonomik faaliyette bulunmazlar. Çalışmalara bakıldığında vergi ahlak seviyesi yüksek toplumların kayıt dışı ekonomik faaliyetlerinin düşük çıkması da bunu doğrulamaktadır. Bu tespitten hareketle kayıt dışı ekonominin açıklanmasında vergi ahlakı, vergi bilinci ve vergi uyumu gibi sosyal ve psikolojik faktörlerin de incelenmesi gerekmektedir (Şahin, 2009: 109).

- Davranışsal Yaklaşım

Son yıllarda klasik ekonomik modeller vergi teorisinde önemli gelişmeler göstermesine karşılık vergi kaçakçılığını etkileyen faktörleri açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Vergi kaçakçılığı sorunu sadece ekonomik ve mali bir sorun

olmadığından dolayı psikoloji, sosyoloji ve suç bilimleri gibi diğer sosyal bilim dalları tarafından da inceleme konusu olmaktadır (Bayraklı vd., 2004: 211).

Literatürde “tutumusal model” (attitudinal modeli) veya “ahlaki duygular teorisi” (the theory of moral sentiments) olarak da adlandırılan davranışsal yaklaşıma göre bireylerin vergi ödevlerini yerine getirme (getirmeme) konusunda tercihlerini belirleyen tek etken bireysel fayda maksimizasyonu değildir. Bireylerin vergiye uyum sağlamadaki tutum ve davranışlarını psikolojik algılamalar önemli derecede etkilemektedir (Aktan, 2006: 130). Örneğin toplanan vergi gelirlerinin devlet tarafından hangi kamu harcamasına ve nasıl harcaıldığı gibi düşünceler bireyler açısından önemlidir. Bireyler eğer kamu harcamalarının istedikleri yerlere ve etkin bir şekilde kullanıldığını düşünürlerse bu vergi ahlaklarını artıracak ve aynı zamanda da kayıt dışı ekonominin azalmasına neden olacaktır (Şahin, 2009: 111).

Ayrıca, vergi etiği ve ahlakı da vergiye gönüllü uyumu belirleyici bir faktördür. Song ve Yarbrough (1978) vergi etiği kavramını “vatandaşların mükellef olarak devletle aralarında ilişkiyi belirleyen davranış normları” olarak açıklamışlardır. Psikolojik bir faktör olan nefret faktörü denetim oranlarında ki artışla beraber artacak ve devlet ile vatandaş arasındaki güveni ortadan kaldıracaktır. Bu da bireylerin vergi ödevlerini yerine getirme istekliliğini azaltacak, kişinin vergi ödevlerini yerine getirmede asli motivasyon (intrinsic motivation) kaynağı olan vergi ahlak seviyesini düşürecektir. Bununla birlikte mükellefin daha çok vergi kaçırarak ve bu da kayıt dışı ekonominin artmasına neden olacaktır (Bayraklı vd., 2004: 211).

Kayıt dışı ekonominin ortaya çıkmasında ve giderek artmasında asıl neden, mükelleflerin idareyi doğru bilgilendirmeyerek dürüst davranmamalarıdır. Vergi ahlakı bireylerin vergi idaresini doğru bilgilendirerek daha dürüst davranmalarını ve bu sayede vergi uyumunun artmasında önemli rol oynamaktadır. Vergi ahlakının ve uyumunun artması da kayıt dışı ekonominin azalmasına neden olmaktadır. Vergi ahlakındaki azalma ise, bireylerin yasa dışı faaliyette bulunma maliyetlerini azaltmakta ve kayıt dışı faaliyette bulunma eğiliminin artmasına neden olmaktadır (Yurdakul, 2013: 112-113).

4.1. OECD Ülkeleri Vergi Ahlak Düzeyi

Dünya değerler araştırması ülkelerin vergi ahlak skorlarını ölçmede kullandığı sosyal anket ölçeğinde vergi ahlak seviyesini “eğer fırsatınız olsa vergilemede hile yapar mısınız? Bunları ne ölçüde doğru ve haklı, ne ölçüde yanlış ve haksız buluyorsunuz?” sorusuyla ölçmektedir. Ankete katılan bireyler eğer bir davranışı kesinlikle yanlış/haksız buluyorsa cetvelde “1” puanı, tamamen doğru/haklı buluyorsa “10” puanı ya da arada bir puan seçmektedir. Analizin sonuca göre ortalama 1’e yaklaştıkça vergi ahlakı yüksek 10’a yaklaştıkça düşük çıkmaktadır. Vergi ahlakıyla ilgili yapılan temel çalışmalarda ülkelerin vergi ahlak seviyelerinin

belirlenmesinde Dünya Değerler Araştırması (WVS) veri tabanından yararlanıldığından dolayı biz de çalışmamızda oluşturduğumuz tablodaki verileri bu araştırmadan elde ettik.

Tablo 2’de 1999-2014 yılları arasında verilerine ulaşabildiğimiz 21 OECD ülkesi ile Türkiye’nin 3 döneme ayrılmış ortalama vergi ahlak seviyeleri gösterilmektedir. Tablodaki veriler Dünya Değerler Araştırması (WVS) veri tabanından alınan veriler kullanılarak oluşturulmuştur.

Tablo 2: OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Ortalama Vergi Ahlak Düzeyi

Ülke	Ortalama Vergi Ahlakı				
	Yıl	1999-2004	2005-2009	2010-2014	ORTALAMA
Almanya		1.73	1.58	1.50	1.60
ABD		2.28	2.06	1.91	2.08
Avusturalya		-	2.04	1.10	1.04
Finlandiya		2.1	2.14	1.92	2.05
Fransa		1.72	1.65	1.32	1.56
Hollanda		1.71	1.42	1.34	1.49
İngiltere		1.82	1.51	1.33	1.55
İspanya		2.16	2.06	1.73	1.98
İsveç		1.82	1.53	1.40	1.58
İsviçre		1.78	1.62	1.25	1.55
İtalya		2.20	2.18	2.05	2.14
Japonya		1.46	1.46	1.31	1.41
Kanada		1.91	1.68	1.30	1.63
Güney Kore		1.59	1.64	1.71	1.64
Meksika		2.31	2.62	2.16	2.36
Norveç		2.32	2.28	1.98	2.19
Polonya		2.40	2.44	2.34	2.39
Slovenya		2.56	2.37	1.76	2.23
Şili		2.15	1.89	1.70	1.91
Türkiye		2.15	1.35	1.27	1.59
Yeni Zelanda		2.01	1.88	1.63	1.84
ORTALAMA		2.00	1.87	1.61	1.80

Kaynak: Dünya değerler anketi (www.worldvaluessurvey.org) sitesinden tarafımızca derlenmiştir.

1999-2014 yılları arasında 22 OECD ülkesinin vergi ahlak skorunu veren Tablo 2’ye baktığımızda ülkelerin genel itibariyle vergi ahlak skorları 1999-2014 yılları arasında her üç dönemde de bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. OECD ülkelerinin dönemler itibariyle ortalama vergi ahlak skorları 1999-2004 döneminde 2.00 seviyesinde iken bu oran 2005-2009 döneminde 1.87’ye çıkmış, son dönem olan 2010-2014 yılları arasında tekrar artarak 1.61 seviyesine yükselmiştir.

Dönemler itibariyle ortalama vergi ahlak skorlarına baktığımız OECD ülkeleri ile aynı doğrultuda Türkiye’de de ortalama vergi ahlak seviyesi dönemler itibariyle artma eğilimi göstermiştir. 1999-2004 döneminde Türkiye’nin vergi ahlak skoru 2.15

seviyesinde iken bu oran 2005-2009 döneminde 1.35'e, son dönemde ise daha da artarak 1.27'ye çıkmıştır. Tablodan da görüleceği üzere ülkemiz ortalama vergi ahlak skoru bakımından düşük ülkeler kategorisinde yer almaktadır.

Ülkeler itibariye vergi ahlak skorlarına baktığımızda ortalama vergi ahlak düzeyi en yüksek ülkeler; Hollanda, Japonya, İngiltere ve Avustralya olarak karşımızda çıkmaktadır. Ortalama vergi ahlak skoru en düşük ülkeler ise Polonya, Meksika ve Slovenya olarak görülmektedir.

4.2. OECD Ülkeleri ve Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomi Boyutları

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin çalışmaların ilki 1936 'da Fransa'da olmak üzere sonrasında da 1940 yıllarında yapılmakla beraber bu konuyla ilgili asıl çalışmalar II. Dünya savaşı sonrasında başlamıştır, ABD'nin II.Dünya Savaşı yıllarındaki beyan edilmeyen gelirlerini (unreported income) parasal yöntemler ile tahmin etmeye çalışmış olan Cagan yapmıştır (Cagan,1958: 303-328). Bu çalışmayla Çağan, kayıt dışı ekonominin hacmini ölçülmeye yönelik çalışmalar yürütmüş ve bununla ilgili geliştirdiği yöntemlerle uygulamasına çalışmıştır.

Kayıt dışı ekonominin ne boyutta olduğu geçmişten günümüze merak edilmiş, kayıt dışı ekonomi hacminin ne boyutta olduğu ve nasıl bir süreç izlediği bilinmek istenmiştir. Bundan dolayı 1960'lı yıllardan beri kayıt dışı ekonominin ne boyutta olduğu ile ilgili çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilerek, pek çok araştırmacı tarafından çeşitli ekonomilerde bu boyutu tahmin etmeye çalışmıştır. Araştırmacılar tarafından kullanılan çeşitli yöntemler kullanılmasına rağmen kayıt dışı ekonominin boyutunu tam olarak ölçülemediği. Çünkü kayıtdışılığın büyüklüğünü ölçmeye yönelik geliştirilmiş yöntemlerin hemen hepsi birtakım zayıflıklar içermektedir(Yılmaz, 2004: 18-19).

Kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek için çeşitli modeller altında farklı yaklaşımlar ve teknikler geliştirilmiştir (Çolak, 2012: 52-53). Doğrudan ve dolaylı ölçme yöntemleri ile model yaklaşımı kayıt dışı ekonominin hacmini ölçmek için ülkelerin kullandığı yaklaşımlardandır. Doğrudan/direkt metot olarak kullanılan yaklaşımlar, gönüllü katılıma dayalı anketler, vergi denetimleri, vergi uyum çalışmaları ve mikro ekonomik sektörel çalışmaları içerir ve kapsamdaki yöntemlerin temelini anket çalışmaları oluşturmaktadır. Gönüllü olarak anket yöntemine katılan hane halkına yöneltilen sorulardan alınan cevaplar ışığında kayıt dışı ekonomi hakkında bilgi sahibi olunması amaçlanır (Tütüncü ve Zengin, 2016: 197). Dolaylı yöntemler ise ekonomik göstergeler kullanıldığı için makroekonomik yöntemlerden oluşmaktadır. Tablo 3'te bu ölçüm yöntemleri gösterilmektedir.

Tablo 3: Kayıt Dışı Ekonomi Dolaylı Ölçüm Yöntemleri

Yöntemler	Hesaplama Yöntemi	Eleştirisi
GSMH Yaklaşımı	Üretim, harcama ve gelir yöntemleri kullanılarak hesaplanan GSMH'da, üç yönteminde aynı sonuçları sağlaması beklenilmektedir. Sonuçlar arasındaki farklılık kayıtdışı ekonomiyi oluşturur.	Bu yöntemlerin herhangi birinde meydana gelen ölçüm hatası bu farklılığın oluşmasına neden olabilir.
İstihdam Yaklaşımı	Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü tahmin edilirken nüfus, sivil işgücü arzı ve istihdam değişkenleri dikkate alınır. Bu değişkenlerin zaman içindeki değişiminden kayıtdışı ekonomi tahminleri elde edilir.	Kayıtdışı ekonomide faaliyet gösteren bireylerin aynı zamanda kayıtlı ekonomide de çalışabilme ihtimalidir.
Vergi Denetimleri Yaklaşımı	Mükelleflerin beyan etmediği gelirlerin vergi incelemeleri sırasında tespit edilmesi oluşan matrah farklılıklarının kayıtdışı ekonominin büyüklüğünü yansıttığını varsayan bir yaklaşımdır (Us, 2004: 17).	Vergi denetimi için mükelleflerin seçiminin rastgele yapılması ve toplumun sadece bir kısmı kapsamıdır (Halıcıoğlu, 1999: 7).
Basit Parasal Oran Yaklaşımı	Gutmann (1977)'a göre, kayıtdışı ekonomik faaliyetler yalnızca nakit para kullanımı için uygun olduğundan bankalar dışındaki dolaşımdaki para miktarı ve vadesiz mevduatlar arasındaki eşitsizlik, kayıtdışı ekonominin boyutunu yansıtmaktadır.	Ekonomik faaliyetler sadece nakit para ile yapılmamaktadır.
İşlem Hacmi Yaklaşımı	Feige (1979) tarafından geliştirilen bu yaklaşımda, Fisher'in Miktar Teorisi kullanılır. Toplam işlem hacmi miktarının GSYİH'ya oranı ve bu oranın değişiminden kayıtdışı ekonominin boyutu ve artış oranı tespit edilebilir.	Kayıtdışı ekonomide güvenilir bir tahmin elde etmek için ampirik gereksinimleri temin etmek kolay değildir (Öğünç ve Yılmaz, 2000: 13-14).
Ekonometrik Yaklaşım	Tanzi (1983) tarafından geliştirilen bu yaklaşım, kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin sadece nakit para kullanarak gerçekleştiğini varsaymaktadır. Ayrıca kayıtdışı ekonomiye yüksek vergi oranları gibi bir vergi yükü değişkeni neden olur ve paranın dolaşım hızı kayıtlı ve kayıtdışı ekonomide aynıdır.	Kayıtdışı ekonomiye sadece vergi yükü değişkeni neden olmamaktadır.
Elektrik Tüketimi Yaklaşımı	Kaufmann ve Kaliberda (1996: 12)'ya göre; bir ekonomide genel ekonomik faaliyetleri ölçmek için, elektrik tüketimi tek ve en iyi fiziksel göstergedir.	Ülkeler arasında ve zaman içinde elektrik / GSYİH esnekliği ile ilgili önemli farklılıklar veya değişiklikler olabilir (Schneider ve Enste, 2000: 35).

Kaynak: Tütüncü ve Zengin, 2016:198

Kayıt dışı ekonomiyi ölçme yöntemlerinden bir diğeri de model yaklaşımı olarak nitelendirilmektedir. MIMIC ve DYMIMIC (makro) bu yaklaşımlara örnek olarak gösterilebilir (Çolak, 2012: 52-53). Tüm bu ölçüm yöntemlerine göre kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin boyutu hesaplanabilmektedir. Kayıt dışı ekonominin boyutunu hesaplamak isteyen ülkeler bu yaklaşımlardan bazen hepsini hesaplamakta,

bazen de sadece birini veya ikisini birden hesaplamaktadır. Bu yaklaşımlardan hangisinin daha tutarlı ve doğru sonuç verdiği ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel değişikliklerine göre farklılık göstermektedir.

Kayıt dışı ekonomi hacminin doğru olarak tahmin edilmesi GSYİH, işsizlik, enflasyon gibi makroekonomik değişkenlerin gerçek değerinin ne olduğunun bilinmesini sağlayacak ve bu gerçek değerlere bakılarak uygulanacak olan politikaların güvenilirlikleri ve uygulanabilirlikleri artacaktır. Bu da uygulanan politikaların başarılı sonuç vermesini sağlayacaktır (Temel vd., 1994: 1).

4.2.1 OECD Ülkelerinde Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, ekonomik, politik, sosyal, siyasal kültürel vb. faktörlerden etkilenecek meydana gelmekte ve buna bağlı olarak da nitelikleri ülkeden ülkeye farklılıklar göstermektedir. Bundan dolayı, kayıt dışı ekonominin belirlenmesinde her ülke kendi faktörlerini göz önünde bulundurmak zorundadırlar (Çomaklı, 2004: 20).

1960'lerden itibaren kayıt dışı ekonomiyi ölçmeye yönelik çok sayıda tahmin yöntemi geliştirilmiş ve birçok ülkede bu ekonominin hacmi tahmin edilmeye çalışılmıştır. Kayıt dışı ekonomi gelişmekte olan ülkeler nispetinde gelişmiş ülkelerin de bir sorunu olduğundan varlığı ciddi bir problem oluşturmaktadır (Uçgunoğlu, 2012: 75). Literatürde kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Friedrich Schneider in çalışmaları bu alanda yapılan çalışmaların en kapsamlılarından. Friedrich Schneider kayıt dışı ekonomiyi dünya genelinde incelemiş ve çok farklı sonuçlar elde etmiştir.

Tablo 4: 22 OECD Ülkelerinde Kayıt dışı Ekonomi Boyutu (1999-89/2012)

ÜLKELER	1989/90	1994/95	1997/98	1999	2001	2003	2005	2007	2009	2011	2012	Ortalama
Avustralya	10.1	13.5	14.0	14.4	14.3	13.9	13.7	13.5	13.5	13.4	-	13.43
Belçika	19.3	21.5	22.5	22.7	22.1	22.0	21.8	21.3	17.8	17.1	16.8	20.44
Kanada	12.8	14.8	16.2	16.3	15.9	15.7	15.5	15.3	15.5	15.4	-	15.34
Danimarka	10.8	17.8	18.3	18.4	18.0	18.0	17.6	16.9	14.3	13.8	13.4	16.11
Almanya	11.8	13.5	14.9	16.4	15.9	16.3	16.0	15.3	14.6	13.7	13.3	14.7
Finlandiya	13.4	18.2	18.9	18.4	17.9	17.7	17.4	17.0	14.2	13.7	13.3	16.37
Fransa	9.0	14.5	14.9	15.7	15.0	15.0	14.8	14.7	11.6	11.0	10.8	13.36
Yunanistan	22.6	28.6	29.0	28.5	28.2	27.4	26.9	26.5	25.0	24.3	24.0	26.45
İngiltere	9.6	12.5	13.0	12.8	12.6	12.5	12.4	12.2	10.9	11.0	10.3	11.8
İrlanda	11.0	15.4	16.2	16.1	15.9	16.0	15.6	15.4	13.1	12.8	12.7	14.56
İtalya	22.8	26.0	27.1	27.8	26.7	27.0	27.1	26.8	22.0	22.2	22.6	25.28
Japonya	8.8	10.6	11.1	11.4	11.2	11.2	10.7	10.3	11.0	11.0	10.8	10.73
Hollanda	11.9	13.7	13.5	13.3	13.1	13.3	13.2	13.0	10.2	9.8	9.5	12.22
Norveç	14.8	18.2	19.6	19.2	19.0	19.0	18.5	18.0	18.6	18.2	18.6	18.33
Avusturya	6.9	8.6	9.0	10.0	9.7	9.8	9.8	9.5	8.5	8.0	7.6	8.85
Portekiz	15.9	22.1	23.1	23.0	22.6	23.0	23.3	23.0	19.5	19.4	19.4	21.3
İsveç	15.8	19.5	19.9	19.6	19.1	18.7	18.6	17.9	15.4	14.7	14.3	17.59
İsviçre	6.7	7.8	8.1	8.8	8.6	8.8	8.5	8.1	7.8	8	8.3	8.13

İspanya	16.1	22.4	23.1	23.0	22.4	22.4	22.4	22.2	19.5	19.2	19.2	21.08
ABD	6.7	8.8	8.9	8.8	8.8	8.7	8.5	8.4	9.3	9.1	9.0	8.63
Yeni Zelanda	9.2	11.3	11.9	13.0	12.6	12.2	12.1	12.0	12.0	12.0	12.1	11.85
Türkiye	-	-	-	32.7	32.8	31.8	30.0	28.0	29.4	29.0	30.6	30.53
Şili	20.2	20.2	20	19.9	19.6	19.4	18.9	18.4	20.5	19.8	19.9	19.70
Meksika	31	30.8	30.9	30.8	30.1	30.5	29.9	30.0	30.0	30.0	30.0	30.36
Polonya	29.2	28.9	28.2	27.7	27.7	27.5	26.9	25.4	24.6	23.8	23.4	26.66
Slovenya	-	-	-	7.3	27.1	26.6	26.2	25.3	23.5	23.7	23.7	22.92
Güney Kore	12.3	12.5	11.9	11.4	11.2	11.2	10.7	10.3	11.0	11.0	10.8	11.3
ORTALAMA	14.34	17.26	17.76	18.05	18.44	18.35	18.03	17.58	16.41	16.11	16.17	17.14

Kaynak: Schneider ve Williams, 2013: 54

Schneider ve Williams (2013)' in OECD ülkeleri için yapmış olduğu kayıt dışı ekonomi ile ilgili çalışmada bulunduğu sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir. Buna göre OECD ülkelerin kayıt dışı ekonomi oranı 1989/90 yılında %14,34 iken 2012 yılında %16,17 oranında gerçekleşmiştir. Kayıt dışı ekonomi oranı 1989-2001 yılları arasında sürekli bir artış göstermekte iken 2001-2012 yılları arasında sürekli bir düşüş göstermiştir. Buna göre son yıllardaki kayıt dışı ekonomi oranı tablo 4'te gösterilen başlangıç seviyesine yaklaşmaktadır. OECD ülkelerinde %7,6 ile Avusturya en düşük kayıt dışı oranına sahip olmakla birlikte en yüksek orana %30,6 ile Türkiye sahiptir. Ülkelerin toplam ortalaması ise %17,13 oranındadır. Tablodaki ülkeler genel itibariyle gelişmişlik seviyesi yüksek, kapsamlı denetim sistemine sahip ve ekonomik faaliyetleri gelişmiş teknolojik seviye sayesinde daha fazla kayıt altına alınma imkanı olan ülkeler olduğundan dolayı kayıt dışı ekonomi oranı bu ülkelerde düşük çıkmaktadır.

4.2.2. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Boyutu

Türkiye'de yürütülen ekonomik faaliyetlerin büyük bölümünün kayıt dışı olarak yürütüldüğü hemen herkes tarafından kabul görmektedir. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün ne kadar olduğu konusunda ise bu kavramın tanımı gereği net olarak bir sonuç ortaya çıkmamaktadır. Bu büyüklüğü tahmin etmeye yönelik çalışmalarda birbirinden farklı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu durum aslında sadece Türkiye'ye özgü bir durum değildir (Aslanoğlu ve Yıldız, 2007:136). Türkiye'de kayıt dışı ekonomiye ilişkin yapılan ilk çalışmalar başta kayıt dışı ekonominin nedenleri ve sonuçları üzerinde yoğunlaşırken daha sonraları kayıt dışı ekonominin çeşitli tahmin metodları kullanılarak ölçülmesine ve yapısal durumunun incelenmesine yönelik olmuştur. Genel olarak kayıt dışı ekonominin, mal ve hizmet üretim sürecine ilişkin faaliyetlere konu olmasına karşılık ekonominin sahip olduğu istatistiki yöntemlerle tam olarak tespit edilemeyen ve GSMH hesaplamalarına dahil olmayan alanları kapsadığı kabul edilmektedir (Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadele Stratejisi Eylem Planı 2008– 2010).

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi boyutunun ne kadar olduğunu net bilmek mümkün değildir. Bu konuyla ilgili değişik zamanlarda değişik kişi ve kurumlar tarafından yapılmış tahminler ve ortaya çıkan farklı sonuçlar mevcuttur (Karagül, 1998: 7). Bunun nedeni kayıt dışı ekonomiyi tahmin etmeye yönelik seçilen yöntemlerin ve seçilen yılların farklı oluşudur.

Tablo 5'te Türkiye'de kayıt dışı ekonomi ile ilgili yapılmış çalışmaların sonuçları gösterilmektedir. Tablo 5'ten ortaya çıkan sonuca göre her araştırmacı Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutları ile ilgili yaptığı çalışmada farklı sonuçlara ulaşmıştır. Buna göre Türkiye'de kayıt dışı ekonomini büyüklüğü GSMH'nin %1,5 ile %184'ü arasında farklı boyutta değişmektedir (Şahin, 2009: 35-36).

Tablo 5: Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Tahmini Konusunda Yapılan Çalışmalar

Araştırmacı	Çalışmanın Yapıldığı Zaman Dilim	Kayıtdışı Ekonominin GSYİH'ye oranı (%)	Yöntem
Derdiyok	1991	7,78	Tanzi Yaklaşımı(MVO)
Derdiyok	1991	26,20	Tanzi Yaklaşımı(SVO)
Akyüz ve Bahçekapılı	1960-1992	5-10	Tanzi Yaklaşımı(SVO)
Yamak	1994	9,9	Tanzi Yaklaşımı(MVO)
Yamak	1994	24,8	Tanzi Yaklaşımı(SVO)
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	25,9	Tanzi Yaklaşımı(SVO)
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	9	Tanzi Yaklaşımı(MVO)
Aktürk ve Diğerleri	2002	16,2	Tanzi Yaklaşımı(SVO)
Özsoylu	1990	7,5	GSYİH Yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz	1999	7,53	GSYİH Yaklaşımı
Temel ve Diğerleri	1991	1,5	GSYİH Yaklaşımı
Us	2001	19	GSYİH Yaklaşımı
Özsoylu	1990	11,7	İşlem hacmi yaklaşımı
Temel ve Diğerleri	1991	1,91	İşlem hacmi yaklaşımı
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	31	İşlem hacmi yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz	1998	25,8	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
İlgin	2001	66,2	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Kasnakoğlu ve Yayla	1997	30,4	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
İlgin	1993	25,4-57,2	Basit Parasal Oran Yaklaşımı
Temel ve Diğerleri	1991	1,91	Sabit oran yaklaşımı
İlgin	1968-2001	31-84	Sabit oran yaklaşımı
Tandırcıoğlu	2000	83,3	Sabit oran yaklaşımı
Yılmaz	1970-	94	Sabit oran yaklaşımı

	2004		
Us	1987-2003	48	Sabit oran yaklaşımı
Akalın ve Kesikoğlu	1970-2005	14-134	Sabit oran yaklaşımı
Öğünç ve Yılmaz	1999	20,5	Parasalıcı yaklaşım
Özsoylu	1990	6,9-11,7	Parasalıcı yaklaşım
Us	1997-2003	9	Ekonometrik Yaklaşım
Temel ve Diğerleri	1991	7,88	Ekonometrik Yaklaşım
Baldemir ve Diğerleri	1980-2003	10,8-26	MIMIC Model
Savaşan	1970-1998	27	MIMIC Model
İlgin	1985-2001	26-184	Vergi Yaklaşımı
Pınar	1997	31	Vergi Yaklaşımı
Us	1985-2002	26-184	Vergi Yaklaşımı
Us	1978-2009	5-64	Karma Elektrik Tüketimi Yaklaşımı
Us	1978-2000	3-16	Basit Elektrik Üretimi Yaklaşımı
Çetintaş ve Vergil	1971-2000	18,7-24,7	Nakit Para Talebi Yaklaşımı

Kaynak: Şahin, 2009: 36

Tablo 5’te değindiğimiz ölçme yöntemlerine baktığımızda Türkiye’ de kayıt dışı ekonominin hacmi en düşük %1,91 iken en yüksek %184 olarak tahmin edilmiştir. Kayıt dışı ekonominin hacmini tespit etmek için geliştirilen yöntemler tahmin sonuçlarını etkileyecek varsayımlarına dayandığından eleştirilmektedir. Bundan dolayı kayıt dışı ekonomi hacminin göstergeleri gerçek boyuttan farklı olabilmektedir. Ancak, bu ölçme yöntemlerinde bazı zafiyetler bulunmasına karşın yapılan çalışmaların çoğunda kayıt dışı ekonomi boyutu yüksek çıktığından sonuçların tutarlı olduğu söylenebilmektedir (Sarıkaya, 2007: 35).

Aşağıdaki Tablo 6’da 1971 ve 1999 yılları arasında Türkiye ekonomisindeki kayıt dışı ekonominin hacmi gösterilmiştir. Tablodaki rakamlar incelendiğinde bu büyüklüğün dalgalı bir seyir izlediği gözükmektedir. Özellikle 1990 sonrası kayıt dışı ekonomi hacmi giderek hızla büyümeye başlamıştır. Öyle ki 1995 yılında Türkiye’de Kayıt dışı Ekonomi Tahmini %31 gibi yüksek bir düzeyde oluşmuştur. Bu büyüklük 1998’te %29, 1999’da ise %27 olarak gerçekleşmiştir (Sugözü, 2008: 176-177).

Tablo 6: Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Para Talebi Yaklaşımı ile Büyüklüğü (1970 – 1998) (%)

Yıllar	Oran %	Yıllar	Oran %	Yıllar	Oran %	Yıllar	Oran %	Yıllar	Oran %
1970	19,08	1976	17,87	1982	21,78	1988	23,09	1994	28,53
1971	18,76	1977	18,22	1983	16,78	1989	21,60	1995	31,29
1972	19,17	1978	19,63	1984	22,51	1990	20,90	1996	22,77
1973	18,77	1979	21,14	1985	21,43	1991	23,62	1997	26,13
1974	19,55	1980	21,31	1986	20,38	1992	22,97	1998	29,87
1975	18,01	1981	20,86	1987	16,84	1993	24,06	1999	26,79

Kaynak: Sugözü, 2008: 176

Friedrich Schneider (2012,2013) in kayıt dışı ekonomi kapsamında yapmış olduğu çalışmalarda ise 1999-2013 yılları arasında Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi görünümü GSYİH yaklaşımı kullanılarak Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7:Türkiye’de Kayıt Dışı Ekonominin Sabit Oran Yöntemiyle Yıllar İtibariyle Gelişimi (1999 – 2013) (%)

Yıllar	Oran	Yıllar	Oran	Yıllar	Oran
1999	32,7	2004	31,5	2009	28,9
2000	32,1	2005	30,7	2010	28,3
2001	32,8	2006	30,4	2011	27,7
2002	32,4	2007	29,1	2012	27,2
2003	32,2	2008	28,4	2013	26,5

Kaynak: Friedrich Schneider (2012,2013) in çalışmalarından derlenerek tarafımızca hazırlanmıştır.

Farklı yöntemler kullanılarak ölçülen Türkiye’deki kayıt dışı ekonomi boyutu her iki tablodan da görüleceği üzere çok yüksek düzeylerde seyretmektedir. Yalnız son yıllarda ülkemizde yaşanan istikrar ve uygulamaya konulan ekonomi programları sayesinde 1990’lı yıllara nazaran kayıt dışı ekonomi boyutunun azaldığı görülmektedir. 2000’li yıllardan sonra ülkenin siyasi istikrara kavuşması bunu ekonomik istikrarın takip etmesiyle diğer ekonomik göstergeler gibi kayıt dışı ekonomi göstergesinde de olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak halen ülkemizdeki bu oran gelişmiş ülke ekonomilerinin üzerinde olup hızlı bir şekilde düşürülmesi gerekmektedir.

5. OECD Ülkeleri Vergi Ahlakı İle Kayıt Dışı Ekonomi Düzeyi Arasındaki İlişki

Ahlak, tolumdaki sosyal düzenin tesisi ve devamı için ana kurumsal yapılardan biridir. Bu ana kurumsal yapıyı tesis etmemiş toplumlarda hukuk, sosyal düzenin sağlıklı işlemesi için yeterli olamamaktadır. Bu bakımdan ahlak, sağlıklı ve istikrarlı

bir sosyal düzenin oluşumu için olmazsa olmazdır. Özellikle devlet yöneticilerinin kendilerinden beklenen şekilde ahlaki davranışları halinde toplumdaki bireyler de ahlaka uygun davranışlar içinde olacaktır. Toplumsal ahlakın genel olarak yozlaşması vergi ahlakında bozulmaya neden olur. Vergi ahlakının bozulması da kayıt dışı ekonominin daha da genişlemesine neden olur (Aktan, 2006:200).

Ulusal ve uluslararası boyutta vergi ahlakı – kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelemeyen önce konunun daha iyi anlaşılabilmesi için kayıt dışı ekonominin artmasını temel nedenlerini incelemek yerinde olacaktır. Bu alanda kapsamlı çalışmalar yapan Schneider ve Williams (2013), kayıt dışı ekonominin artmasının temel nedenleri olarak tablo 8’de verilen faktörleri göstermektedir.

Tablo 8: Kayıt Dışı Ekonomiye Yol Açan Ana Faktörler

Kayıt dışı Ekonomiye Etkileyen Faktörler	Kayıt dışı ekonomi üzerindeki etki oranı (%)	
	(a)	(b)
Vergi ve Sosyal Güvenlik Katkıları Yüklerinin Artması	35-38	45-52
Kamu Kurumlarının Kalitesi	10-12	12-17
Transferler	5-7	7-9
Özel İşgücü Pazar Düzenlemeleri	7-9	7-9
Kamu Kesim Hizmetleri	5-7	7-9
Vergi Ahlakı	22-25	-
Tüm Faktörlerin Etkisi	84-98	78-96
a) 12 çalışmanın ortalama değerleri b) 22 çalışmanın ampirik bulgularının ortalama değerleri		

Kaynak: Schneider ve Williams, 2013: 44

Tablonun (a) sütununda vergi ahlakının bağımsız değişken olarak hesaba katıldığı durumdaki kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri, (b) sütununda ise vergi ahlakının bağımsız değişken olarak alınmadığı durumdaki kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkileri göstermektedir. Tablo 8’e baktığımızda kayıt dışı ekonomiye yol açan en önemli faktörün dolaylı vergilerin (vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri) yükünün artması olduğu görülmektedir. Bu faktör bağımsız değişken olarak vergi ahlakının hesaplara dahil edildiği durumda %35-38, vergi ahlakının hesaplamalara dahil edilmediği durumda ise %45-52 arasında kayıt dışı faaliyette bulunmaya yol açmaktadır. Vergi ahlakının azalması bireyleri kayıt dışı sektörlere yöneltmekte ve %22-25 oranında kayıt dışı ekonominin artmasında etkili olmaktadır (Schneider, 2012: 15).

Genel olarak bakıldığında vergi ve sosyal güvenlik katkıları yükünün artması, vergi ahlak düzeyinin azalması ve iş gücü piyasalarında devletin daha fazla düzenleyici faaliyet yürütmesi, kayıt dışı ekonominin büyümesine ve devamlılığını sağlamasına neden olmaktadır (Yurdakul, 2013: 114).

Tablo 9’da Schneider ve Buehn (2012)’in 38 OECD Ülkesinde 1999-2010 yılları arasında kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörlerin ortalama nispi etkisini belirlediği oranlar gösterilmektedir.

Tablo 9: 38 OECD Ülkesinde 1999-2010 Yılları Arasında Kayıt dışı Ekonomiyi Etkileyen Nedensel Değişkenlerin Ortalama Nispi Etkisi

ÜLKELER	Kayıt dışı Ekonominin Ortalama Boyutu	Kişisel Gelir Vergisi	Dolaylı Vergiler	Vergi Ahlakı	İşsizlik	Serbest Meslekte Çalışmak	GSYH’deki büyüme	İş Kolaylığı
Avustralya	13,8	21,3	25,7	7,4	15,8	19,3	0,9	9,9
Avusturya	9,8	18,5	27,4	11,6	12,1	20,5	0,8	9,1
Belçika	21,5	19,2	20,2	19,1	16,5	17,3	0,4	7,2
Bulgaristan	34,6	5,1	37,7	5,7	25,9	17,5	0,9	6,2
Kanada	15,6	22,1	17,5	7,7	19,2	22,4	0,7	10,4
Şili	19,4	1,8	35,3	5,5	17,3	32,7	0,8	6,7
Kıbrıs	27,2	4,3	35,9	9,1	11,2	29,9	0,8	8,7
Çek Cum.	17,6	7,8	30,7	9,4	19,0	23,5	1,2	8,3
Danimarka	17,3	34,6	33,5	4,0	9,5	9,9	0,3	8,2
Estonya	21,7	10,0	36,0	11,7	21,8	10,4	1,8	8,3
Finlandiya	17,4	19,7	29,1	8,7	18,6	15,2	0,8	7,9
Fransa	14,8	12,8	14,3	15,5	23,2	15,1	0,4	8,6
Almanya	15,7	16,6	24,2	8,3	24,3	16,9	0,6	9,1
Yunanistan	15,7	16,6	24,2	8,3	24,3	16,9	0,6	9,1
Macaristan	24,1	12,3	34,9	6,4	18,6	18,5	1,2	8,0
İzlanda	15,2	19,9	39,7	6,5	7,1	17,9	0,6	8,2
İrlanda	16,1	12,5	36,4	7,9	12,5	21,3	1,0	8,5
İtalya	26,9	15,6	18,9	9,0	18,6	31,0	0,1	6,8
Kore	26,3	5,7	27,3	3,4	9,8	44,3	1,4	8,0
Letonya	22,2	8,2	32,3	13,3	23,3	14,6	1,8	6,6
Litvanya	25,4	9,0	28,8	17,5	19,9	17,1	1,5	6,1
Lüksemburg	9,6	13,2	33,4	20,0	10,4	11,9	1,2	9,8
Malta	27,3	5,9	39,7	3,2	20,0	21,2	0,8	9,3
Meksika	30,0	2,3	42,1	10,2	5,9	33,8	0,4	5,3
Hollanda	13,2	13,6	32,5	13,0	10,4	19,7	0,8	10,0
YeniZelada	12,2	21,8	25,4	8,4	11,9	22,9	0,6	9,1
Norveç	18,6	21,2	31,5	12,5	10,8	13,0	0,5	10,5
Polonya	26,4	6,1	27,8	7,8	26,1	25,7	1,3	5,3
Portekiz	22,7	8,1	29,9	8,7	14,6	31,1	0,4	7,2
Romanya	32,2	4,2	24,5	14,2	13,1	37,7	1,1	5,2
Slovak Cum.	17,5	4,8	31,7	6,4	34,9	13,7	1,5	7,1
Slovenya	25,2	9,6	33,9	9,6	15,4	21,7	1,2	8,6
İspanya	22,8	10,6	17,9	10,4	29,2	23,8	0,6	7,5
İsveç	18,6	23,5	30,6	8,7	15,2	13,2	0,8	8,0

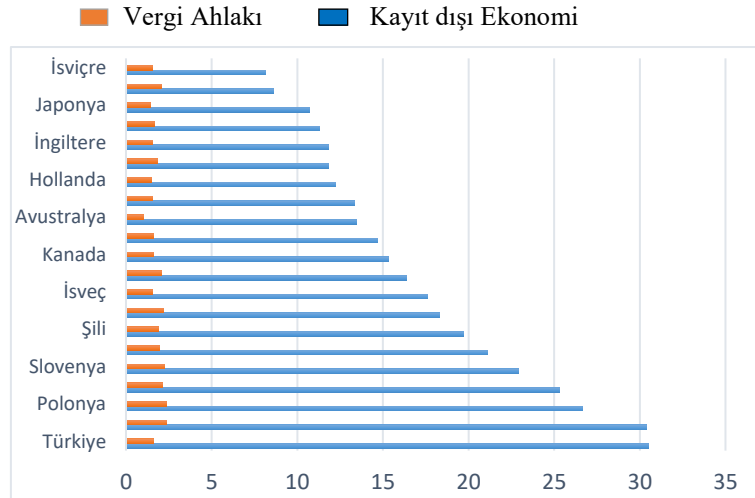
İsviçre	8,3	17,7	30,7	9,0	9,6	23,8	0,5	8,7
Türkiye	30,6	4,9	31,4	0,7	16,4	41,4	0,6	4,6
İngiltere	12,5	18,2	30,8	8,1	14,3	18,0	0,6	9,9
ABD	8,7	27,5	25,1	13,2	22,0	16,0	0,9	15,4
Ortalama	20,3	13,1	29,4	9,5	16,9	22,2	0,9	8,1

Kaynak: Schneider and Buehn 2012:20

OECD ülkelerinde 1999-2010 yılları arasında kayıt dışı ekonomiyi etkileyen faktörleri incelediğimizde vergi ahlakı kayıt dışı ekonomi üzerindeki etkisi, kayıt dışı ekonomiyi belirme açısından 4. sırada yer almaktadır. Ülkelerin kayıt dışı ekonomi- vergi ahlakı etkileşim faktörlerinin nispi etkisi birbirinden farklılık arz etmektedir. Örneğin Malta, Kore ve Türkiye gibi ülkelerin vergi ahlakının kayıt dışı ekonomiyi etkileme oranı düşük olmakla beraber; Belçika, Litvanya ve Lüksemburg gibi ülkelerde bu nispi etki daha yüksek olmaktadır. Ülkelerin genel itibariyle durumlarına baktığımızda ise vergi ahlakının kayıt dışı ekonomiyi etkileme sırası dolaylı vergiler, serbest meslekte çalışmak ve işsizlik faktörlerinden sonra 4. sırada yer almaktadır. Bu da vergi ahlakının kayıt dışı ekonomi üzerinde önemli bir etkisi olduğunu göstermektedir. Konuya ülkemiz açısından bakacak olursan genel durumdan farklı bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Ülkemizde vergi ahlakının kayıt dışı ekonomiyi etkileme oranı %0,7 ile çok düşük düzeyde çıkmaktadır. Ülkemiz açısından kayıt dışı ekonomiyi daha çok dolaylı vergiler (vergi ve sosyal güvenlik ödemeleri) ve serbest meslekte çalışmak faktörleri etkilemektedir.

Grafik 1’de OECD ülkelerinin dünya değerler anketinden alınan ve “vergi kaçakçılığı asla kabul edilemez” cevabına göre değerlendirilen vergi ahlakı değerleri ile GSYİH yüzdesi olarak kayıt dışı ekonominin boyutlarına arasındaki ilişki gösterilmiştir.

Grafik 1: Vergi Ahlakı ve Kayıt dışı Ekonominin Boyutu Arasındaki İlişki

Grafikte yer alan değerlerden ilki vergi ahlakını, ikincisi ise kayıt dışı ekonominin büyüklüğünü göstermektedir. Grafikteki ülkelerin sıralaması, “eğer fırsatınız olsa vergilemede hile yapar mısınız” sorusuna verilen cevaplardan “asla kabul edilemez” cevabının yüzdesine göre vergi ahlakı en yüksek olan ülkeden en düşük olan ülkeye doğru ile kayıt dışı ekonomi düzeyi en düşük olan ülkeden en yüksek olan ülkeye göre sıralanmıştır. Grafikten çıkan sonuca göre OECD ülkelerinde kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı arasında negatif bir ilişki vardır. Buna göre grafik 1’deki ülkelere genel itibariyle baktığımızda vergi ahlak düzeyi yüksek olan ülkelerde kayıt dışı ekonomi düzeyi düşük çıkmaktadır.

Grafik 1’i incelediğimizde, Meksika, Polonya ve İtalya’da vergi ahlakının düşük olduğunu buna karşın bu ülkelerde kayıt dışı ekonominin yüksek düzeyde olduğu görülmektedir. Bu da düşük vergi ahlakına sahip ülkelerin daha yüksek bir kayıt dışı ekonomiye sahip olma eğiliminde olduklarını kanıtlamaktadır. Bu durumun tersini incelediğimizde ise aynı sonuçlarla karşı karşıya gelmekteyiz. Örneğin, Japonya, İsviçre ve Amerika’da yüksek bir vergi ahlakı ile birlikte düşük düzeyde bir kayıt dışı ekonominin olduğu görülmektedir. Grafik 1’deki verilere Türkiye açısından değerlendirdiğimizde ise genel duruma aykırı bir sonuç karşımıza çıkmaktadır. Buna göre Türkiye incelediğimiz OECD ülkeleri arasında en yüksek kayıt dışı ekonomi düzeyine sahip olmasına karşın vergi ahlak düzeyi yüksek çıkmaktadır. Vergi ahlak seviyesinin yüksek olduğu ülkede kayıt dışı ekonomi boyutunun bu denli yüksek çıkmasının üzerinde önemle durulması gerekmektedir. Türkiye’de kayıt dışı ekonominin nedenleri ve ölçüm yöntemlerinin yeniden daha geniş olarak araştırılması gerekmektedir.

Sonuç itibariyle Grafik 1’e genel olarak bakıldığında vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonominin boyutları arasında negatif bir ilişkinin olduğu görülmektedir. Grafikten çıkan sonuç teoriyle de uyum göstermektedir. Nitekim kayıt dışı ekonomi ile vergi ahlakı arasındaki ilişkiyi araştıran teorilere göre de vergi ahlak seviyesinin yüksek olduğu ülkelerde kamu hizmetlerinden duyulan memnuniyetin yüksek olması, etkin bir denetim mekanizmasının varlığı, devlete duyulan güvenin yüksek çıkması, vergi denetim ve cezaların etkinliği, demokrasi düzeyi ve sosyo ekonomik gelişmişliğin yüksek olması ile milli gurur ve vatandaşlık bilincinin gelişmesi gibi nedenlerle kayıt dışı ekonomi seviyesi düşük çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki kayıt dışı ekonomik düzeyini olabildiğince düşürme hedefi olan ülkeler vatandaşlarının vergi uyumunu artıran vergi ahlak seviyelerini yükseltmeleri yerinde olacaktır.

6. Sonuç

Devletler bazı yaptırımlar (ceza gibi) veya cebri uygulamalar (denetim gibi) yoluyla bireyleri vergi ile ilgili yükümlülüklerini tam ve zamanında yerine getirmeleri için zorlarlar. Ancak günümüzde bireylerin vergisel yükümlülüklerini yerine getirmede

önemli bir faktör olan vergi ahlakı ile bireyler vergilerini içsel bir motivasyon sonucu dışsal etken olmadan ödeme yoluna gidebilirler. Günümüzde üzerinde önemle durulan ve uzmanların çalışma alanında önemli bir yer almaya başlayan vergi ahlakı ile kamu otoriteleri cebri bir uygulamaya başvurmaksızın vergi gelirlerini toplayabilmektedir.

Kayıt dışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerde ekonomik göstergeler tam ve doğru olarak hesaplanamadığı için ülke ekonomisi için büyük bir riskle karşı karşıya kalınmaktadır. Nitekim kişi başı milli gelir, bütçe gelir ve giderleri, enflasyon, işsizlik gibi kamunun doğrudan rol oynadığı makro değişkenlerin sağlıklı bir şekilde hesaplanamaması politika yapıcıların yanlış bir yol izlemesine neden olabilmektedir. Bunun neticesinde ise ülkenin sosyo-ekonomik gelişimi için alınması gereken tedbirler ya hiç alınmamakta ya da zamanında alınmamaktadır. Bu da bireylerin sosyal refah seviyesinde azalmaya neden olabilmektedir. Bundan dolayıdır ki bireylerin hiçbir zorlamaya gerek kalmaksızın gönüllü olarak vergisel yükümlülüklerini yerine getirmeleri ve kayıt dışı kalmış faaliyetlerini yine gönüllü olarak sınırlandırmaları önem arz etmektedir. Bunu sağlamanın önemli bir yolu vergi ahlakından geçmektedir.

Vergi ahlakı yüksek toplumlarda vergi kaçakçılığı veya vergiden kaçınma gibi vergi gelirlerinin azalmasına ve kayıt dışı ekonominin genişlemesine neden olan faktörler azalma eğilimine girmektedir. Vergisel yükümlülüklerini hiçbir zorlama olmaksızın yerine getiren toplumlarda doğal olarak kayıt dışı ekonomi de çok düşük düzeyde kalmaktadır. Çalışmamızda ortaya çıkan sonuç da bu yargıyı desteklemektedir. Nitekim verilerine ulaşabildiğimiz 21 OECD ülke ekseninde vergi ahlakı-kayıt dışı ekonomi ilişkisini incelediğimiz çalışmada ulaştığımız sonuca göre; vergi ahlakı yüksek olan toplumlarda/devletlerde kayıt dışı ekonomi düzeyi oldukça düşük düzeyde kalmaktadır. Buna göre vergi ahlakı ile kayıt dışı ekonomi arasında negatif bir ilişki vardır. Bundan dolayıdır ki kayıt dışı ekonomi seviyesini düşürmek isteyen ülkeler, toplumun vergi ahlak seviyesini arttırmak için büyük çaba sarf etmeli ve buna yönelik politikalar oluşturmalıdırlar.

KAYNAKÇA

- AKBULAK, Y. ve TAHTAKILIÇ, K. (2003). Kayıt dışı ekonomi üzerine düşünceler. *Banka-Maliye ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 40(468), ss. 17-41.
- AKTAN, C. C. (2006). Vergi psikolojisinin temelleri ve vergi ahlakı. İçinde C. C. Aktan, D. Dileyici ve İ.Y. Vural (Ed.), *Vergileme Ekonomisi ve Vergileme Psikolojisi*, Seçkin Yayınevi, 1.bs., Ankara, ss.125-136.
- BAYRAKLI, H. H. , SARUÇ, N. T. ve SAĞBAŞ, İ. (2004). *Vergi kaçırmayı etkileyen faktörlerin belirlenmesi ve vergi kaçaklarının önlenmesi: anket*

çalışmasının bulguları, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, 10-14 Mayıs 2004, ss. 204-254, Belek/ANTALYA.

CAGAN, P. (1958). The demand for currency relative to the total money supply. *Journal of Political Economy*, Chicago, 66(August 1958), pp. 303-328.

ÇETİNTAŞ, H. (2003). Türkiye’de kayıt dışılığın fayda maliyet analizi. *Çimento İşveren Dergisi*, Sayı 17, ss. 4-15.

ÇOLAK, M. (2012). *Kayıt dışı ekonomi ve çözüme yönelik politika önerileri*. T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2012/423, Mayıs, Ankara.

ÇOMAKLI, Ş. E. (2004). *Türkiye’de kayıt dışı ekonomi ve vergisel kayıt dışılık (mükellef ve sistem analizi), Atatürk Üniversitesi bilimsel araştırma projeleri*, Turhan Kitabevi, Ağustos, Erzurum.

DERDİYOK, T. (1993). Türkiye’de kayıt dışı ekonominin tahmini. *Türkiye İktisat dergisi*, Mayıs.

FEİGE, E. L. (1979). *How big is the irregular economy?*. Challenge, 22(5), 5-13.

FELD, L. P. ve Larsen, C. (2005). *Black activities in germany in 2001 and 2004: a comparison based on survey data*. Copenhagen: Rockwool Foundation Research Unit, Study no. 12,

GUTMANN, P. M. (1977). The subterranean economy. *Financial Analysts Journal*, 33(6), 26-28.

HALICIOĞLU, F. (1999). The black economy in Turkey: an empirical investigation. *The Review of Political Sciences of Ankara University*, 53, 175-191.

İLHAN, G. (2007). Vergi ödemeyi etkileyen ekonomik faktörler. *Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, Sayı 12, <http://www.akademikbakis.org/12/VOEF.htm>, (16.11.2014)

KARAGÜL, M. (1998). Kayıt dışı ekonomi ve Türkiye'deki kayıt dışı ekonominin incelenmesi. *Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi dergisi*,

KAUFMANN D. ve KALİBERDA, A. (1996). *Integrating the unofficial economy into the dynamics of post socialist economies*. Policy Research Working Paper, 1, 1-39.

KIZILOT, Ş. ve ÇOMAKLI, E. Ş. (2004). Vergi kayıp ve kaçakları ve kayıt dışı ekonomi ilişkisi ve boyutlarının mevzuat açısından değerlendirilmesi. *19. Türkiye Maliye Sempozyumu*, “Türkiye’de Vergi Kayıp ve Kaçakları, Önlenmesi Yolları”, 10-14 Mayıs 2004 Belek/ANTALYA.

KÖRNER, M, HARALD, S. LARS, F. ve FRIEDRICH, S. (2006). Steuermoral – das Spannungsfeld von freiwilligkeit der steuerhinterziehung und regelverstoß durch steuerhinterziehung. *Institut für Angewandte Wirtschaftsforschung e.V. Tübingen*, no. 64, Tübingen.

LİPPERT, O. ve MİCHAEL, W. (1997). The underground economy: global evidences of its size and impact, *The Fraser Institute*, Vancouver, British Columbia, Canadian Cataloguing in Publication Data, Canada

- MCGEE, R. W. ve WENDY, G. (2005). Opinions on the ethics of tax evasion: a comparative study of the usa and six latin american countries. *Akron Tax Journal*, Sayı. 24:69, ss. 69-91
- ORGAN, İ. ve YEGEN, B. (2013). Vergi bilinci ve vergi ahlakı oluşumunda muhasebe meslek mensuplarının rolü: adana ili örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 4, Adana.
- ÖĞÜNÇ, F. ve YILMAZ, G. (2000). Estimating the underground economy in turkey. *the central bank of the republic of Turkey*, Discussion Paper, Ankara, 1-29.
- ÖNDER, İ. (2001). Kayıt dışı ekonomi ve vergileme. *İ.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, No: 23-24 (Ekim 2000-Mart 2001), İstanbul.
- SARIKAYA, H. E. (2007). Kayıt dışı ekonomi'nin ekonomik büyümeye etkisi: Türkiye örneği (1980-2005). Yüksek Lisans Tezi, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İktisat Anabilim Dalı, Konya.
- SCHNEİDER, F. ve ENSTE, H. D. (2000). Shadow economies: size, causes, and consequences. *Journal of Economic Literature*, 38, 77–114.
- SCHNEİDER, F. (2012). The shadow economy and work in the shadow: what do we (not) know?. *IZA Discussion Paper No. 6423*, Mart.
- SCHNEİDER, F. ve ANDREAS, B. (2012). Shadow economies in highly developed OECD countries: what are the driving forces?. *Discussion Paper No. 6891*, Ekim.
- SCHNEIDER, F. ve WILLIAMS, C. C. (2013). The shadow economy. *The Institute of Economic Affairs*, 2013
- SEYİDOĞLU, H. (1992). *Ekonomik terimler ansiklopedik sözlük*, Güzem Yayınları no. 4, Ankara.
- SUGÖZÜ, İ. H. (2008). Kayıt dışı ekonomiyi önlemede vergi politikaları (1980 – 2004 Türkiye örneği). *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, Konya.
- ŞAHİN, A. (2009). Kayıt dışı ekonomi ve vergi ahlakı etkileşimi. Yüksek Lisans Tezi, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Çanakkale.
- TANZİ, V. (1983). The underground economy in the united states: annual estimates, 1930-80. *International Monetary Fund Staff Papers*. 30(2). 283-305.
- TECİM, B. A. H. (2008). Kayıt dışı ekonomide vergi ve vergi denetiminin önemi. Yüksek Lisans Tezi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İzmir.
- TEMEL, A., ŞİMŞEK A. ve YAZICI, K. (1994), *Kayıtdışı ekonomi tanımı, tespit yöntemleri ve Türk ekonomisindeki büyüklüğü*, DPT, Ankara, 33 s.
- TORGLER, B. (2003). Tax morale: theory and empirical analysis of tax compliance. *Yayınlanmamış Doktora Tezi, Universitat Basel*, Basel.
- TORGLER, B. (2004). Tax morale in asian countries”, Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA), *Switzerland University of Basel*, WWZ, Switzerland. Vol. 15, Iss. 2, pp. 1-34
- TORGLER, B. (2005). Tax morale and direct democracy. *European Journal of Political Economy*, Sayı 21, ss. 525-531.

TORGLER, B. ve FRIEDRICH, S. (2009). The impact of tax morale and institutional quality on the shadow economy. *Journal of Economic Psychology*, 30(3): 228–45.

TOSUNER, M. ve DEMİR, İ. C. (2007). Toplumsal bir olgu olarak vergi ahlâkı. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9 / 3 (2007). 1 – 20, Ankara.

TOSUNER, M. ve DEMİR, İ. C. (2008). Ege bölgesinin vergi ahlak düzeyi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, c. X, Sayı II, , ss. 355-373, Afyon.

TURHAN, S. (1998). *Vergi teorisi ve politikası*, Filiz Kitabevi, İstanbul.

TÜTÜNCÜ, A. ve ZENGİN, H. (2016). Türkiye’de kayıtdışı ekonominin boyutunun tahmini. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 17 (2) 2016, 195-209

UÇGUNOĞLU, M. (2012). Kayıt dışı ekonomi çerçevesinde evde üretim üzerine bir değerlendirme. Yüksek Lisans Tezi, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Tokat.

US, V. (2004). Kayıtdışı ekonomi tahmini yöntem önerisi: Türkiye örneği. *Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Araştırma Genel Müdürlüğü*. 2004, 1-52.

VAN, E. R. ve BRUGT, K. (1988). Features of the hidden economy in the netherlands. *Review of Income and Wealth*, 34(3): 251–73.

YILMAZ, G. A. (2004). Kayıt dışı ekonomi; ulusal ve küresel boyutları ve dinamiklerinin analizi. *Vergi Kayıp ve Kaçakları ve Önlenmesi Yolları*, 19. Türkiye Maliye Sempozyumu, ss: 15-51, 10-14 Mayıs 2004, Antalya.

YURDAKUL, A. (2013). *Vergi ahlakı ve vergi ahlakını belirleyen faktörlerin analizi: Bursa İli Örneği*, Dora Yayıncılık, Bursa.

İnternet Kaynakları

GİB. (2016). *Kayıt dışı ekonomiyle mücadele stratejisi eylem planı, 2008-2010* http://www.gib.gov.tr/fileadmin/beyannamerehberi/Kayit_disi_2009tr.pdf. Erişim Tarihi: 15.10.2016.

WB. (2016). <http://www.worldvaluessurvey.org/wvs.jsp> Erişim tarihi: 10.11.2016